

Kántor Lajos

A céh árulója

Törvényszerű-e, kérdem magamtól, hogy sok évi, többé-kevésbé lelkiismeretes kritikairás után ráúnjon az ember a mesterségre, céhek árulója legyen? Persze a kérdés úgy is fogalmazható: mi az, hogy árulás? A Rimbaud-modell? Vagy ellenkezőleg, ha az ember hit nélkül – legalábbis megesappant hittel, lelkesedéssel – folytatja azt, amire úgymond képesítése, hitellevele van, de aminél sokkal fontosabb, izgalmasabb dolgokat is el tud képzelni?

Ha alaposan belegondolok, elmondhatom, nekem 1996-ban az ortodox kritikairással van bajom. Pályám kezdetén, több mint harminc évvel ezelőtt, a kritikustól nálunk (Közép-Kelet-Európa egészében) elvárták, hogy az irodalom politrukja legyen. Olvadások idején – amire mindig új fagyok jöttek – kezdtek beszüremkedni különféle irányzatok (számomra a strukturalizmus jelentette a legtöbbet), és ha adott magára valamit az ember, illetl az új tanhoz alkalmazkodni. Voltak, akik így egész sor iskolát jártak végig. S hogy ma hol tartanak? *Balassa Péter Írás-olvasás* című, szívem szerint való, dühös szövegéből idézek: „Amikor a mai magyar egyetemi folyosókon, tanszéki szobákban és a kritikában, sőt még az irodalom egészében egyre görcsösebben normatíven jelenik meg a követelés, hogy zárkózzunk fel...”

Azt, hogy éppen kihez, ezúttal nem tartom lényegesnek idézni, mert a lényeg egy alapmagartartás, illetve szemlélet, szellemi irány megnevezése. Még a kánonok lebontása is kampányszerűen megy, legalábbis Balassa erről beszél: „...az antikanonikus tudás mai formája egyre kanonikusabb módon működik, minden más lehetséges vagy nem lehetséges beszédmódot esszencializmussal, szubjektívizmussal, mimézissel, marxizmussal, élménybefogadással és esztatikus közvetlenséggel vagy éppen impresszionizmussal vádol. Az a baj, hogy vádol, és nem vitat. Engem kifejezetten érdekel, olykor lenyűgöz, ahogyan a meggyőzés és az igazi vita helyébe az irracionális indulatok és a szellemi erőszak félreérthetetlen jelei lépnek. Bámulatos az az öngerjesztően polemikus, de a polémiát kioltó szenvedélyes dogmatizmus, amely az an-

A rovatban szereplő írások a Hévízi Irodalmi Napok (1996. aug. 24-27.) meghatározó előadásaiaként hangoztak el. (– a szerk.)

tidogmát hirdelve képtelen belátni, hogy a művek, a szövegek még egy sokszorosán átinterpretált, deializált és mediatizált kultúrában is hatalmas önerővel, erős kisugárzással rendelkező, megkerülhetetlenül jelenvaló tényei kultúránknak, még mindig.” Balassa Péter, aki maga is egyetemi ember, az önmotogató, betanult idegen nyelvként megnyilvánuló kritikai beszédről, a tárgyalt művet elfedő interpretáció narcizmusáról olyan szigorú bírálatot mond, amelyet nyugodtan párba állíthatunk a Nobel-díjas *William Golding Papfemberek* című, kulcsregénynek mondott művével; Golding ugyanarról a jelenségről beszél – mint elemzésre kiválasztott, szenvedő alany: az egyetemi kritikusról.

Lehet, hogy csak a türelmünk van elfogyóban? Mert a jelenség meglehetősen régi. Nem kritikátörténeti visszapillantásra vállalkozom, csupán a saját régebbi olvasmányaimat, s a róluk több mint húsz évvel ezelőtt írottakat lapozom fel. George Steinernél olvastam, a hetvenes évek közepén, ezt az igencsak „magas helyről” (a camridge-i katedra magasából) elhangzó kijelentést: „a jelenkor különösképp feltöltődött a kritika öncélú energiáival és presztizsével.” S egy magyar példát véve (a már rég megszűnt *Új Írásból*, a sajnos ugyancsak jelentős ideje elnémult irodalomtörténész- kritikustól, *Kiss Ferenctől*), az értelmező irodalom egyik legjobb magyar személyiségét, *Barta Jánost* méltató írásból: „Ha őt olvassuk, el lehet hinni, hogy *műalkotások* titka felé haladunk, nem a holdban, hanem ismerős vidéken, a közönséges ember számára is bizonyos műélménys a teória között érezzük a megfelelést, az eredményeket magunknak is rögzíteni tudjuk. Magyarán szólva: napjaink legnagyobb tudománya Bartánál a normális emberi gondolkodás részévé tisztult.” Kevésbé a tudomány, sokkal inkább a „szépírás”, az új hódításra képes élménybefogadás és élménytovábbadás oldaláról – egyesek szerint bizonyára egyéb okokból is a „másik” oldalnak nevezhető, urbánus közelítésből – én ugyancsak a „normális emberi gondolkodás” megnyilatkozását tudom ünnepelni, több mint fél évszázad múltán is, Szerb Antal nem szürkülő magyar és világirodalmi értelmezéseiben. (*Csoóri Sándor* írta, az *Utazás félálomban* igazát máig megőrzött eszmefuttatásában: „...a kritikának is meg kell teremtenie saját költői többletét: ami már szépirodalom.”)

Újabb, legeslegújabb kritika- és esszéköteteket olvasva, egyre inkább meggyőződésemmé válik, hogy korántsem nemzedéki kérdés a kritikaírás úgymond ortodoxiája vagy neológija. A JAK-kiadványok sorát gazdagító idei *Babarczy Eszter*-kritikagyűjteményben találok a hivatkozást a múlt századi *Matthew Arnoldra*, aki – az őt idéző ifjú kritikussal egyetemben – „nem szeretne mindenáron választani háromféle igény, gondolkodásmód és kritika, az elmélet, az élvezet és a moralizálás, a >ház< a >kert< és az >utca< között”. Ugyaninnen idézve: a kritika az a tevékenység, amely „jelkesedéssel tölthet el egy nemzetet a tiszta értelem iránt”. A Franciaországban élő, javakorabeli középnemzedékhez tartozó, s a tudományosság híjával meg nem vádolható *Karátson Endre* egy mai esszéírókat és kritikusokat meginterjúvoló kötet előszavában lényegében arra figyelmeztet, hogy „a tudományosság mítoszának légkörében” ne tévesszük össze a szaktudományt és az irodalmat.

A szakma által különböző szinteken igazolt szereptévesztések szellemes és szigorú (itt csupa „sz”-szel sziszegő) írói ítéleteket váltanak ki nemegyszer; Golding után szólhatunk *Tandori Dezsővel* (akit viszont *Garaczi László* idéz): esszét írni egy versről – állítja Tandori – annyi, mint az élő elevent „átfogalmazni fás karalábéba”. Természetesen sokkal finomabb a kritikát

gyakorló Garaczi kérdésként hangzó meghatározása: „csipesszel a lángot?” Ennyi jeles személyiség és szöveg(rész) után nyilván kopogóan szól az én 1963-as, *Írástól – emberig* című első kötetem bevezetőjébe foglalt szerzői óhaj, hogy ti. „a második hegedűs” titokban arra vágyik, hogy egyszer a karmestertől jobbra foglalhasson helyet, és (a pontatlanul továbbgondolt metaforát megtévezve) a „saját dallamát” szólaltathassa meg. Ebben az egész, kissé gyermete-gül kifejezett vágyban talán arra volt érdemes figyelni, hogy távol állt a kor politikai elvárásaitól, a mindenkori normatív szemlélettől. Emiatt gondolom úgy, hogy harminchárom év múltán mégsem kell szégyellnem az első Forrás-kötetek közt kinyomtatott könyvecskét.

A lényegét illetően ugyanis – George Steinerral, William Goldinggal, Barta Jánossal és Kiss Ferencsel, Szerb Antallal és Balassa Péterrel, s gondolom még sokakkal vallom ma is a „saját dallamok” létjogosultságát. Nem tagadva természetesen, amit Garaczi László a mai fiatal magyar irodalmat elemző gyűjteményben fogalmaz újra: „A kritika a művek köpenyéből bújjik elő.” A kérdés csak az – és azt hiszem, ez megkerülhetetlen, ez a legfontosabb –, hogy kibújva ebből vagy abból a köpenyből, tud-e érdeklődést kelteni önmaga s a mű, az irodalom iránt, vagy (ahogy Steiner mondta) „öncélú energiáival és presztizsével” feltöltődve szaktudománnyá tokosodik.

Az idézetek összeválogatása és kommentálása, valószínűleg nem hagy kétséget a „szakmában” afelel, hogy itt valóban a céh árulója szólal meg. Aki az 1996-os Hévízi Irodalmi Napokra választott témát, az „Olvasatlan irodalom, szakosított analfabetizmus” megközelítését az irodalomkritika önvizsgálati alkalmának (is) tekinti. Persze, erős túlzás volna a kritikára átruházni minden felelősséget azért, hogy az irodalom, az olvasás egyre ősdibb, egyre avuttabb „szokásnak” számít napjainkban. Ezzel a beszűküléssel szemben azonban aligha hatásos védekezési mód, hogy az irodalombírálat, az irodalomértelmezés maga is elfogadja a beszűkülést, szűkebbre vonja a megszólítottak körét – ahelyett, hogy új lehetőségeket keresne igazá, azaz az irodalom védelmére. Nem állítom, hogy ha most, kilencvenes éveinkben volna egy Szerb Antalunk (aki szerbantali módon írta), változatlanul kedvelt, népszerű szerző lenne. Egy Barta Jánosnak bizonyára még kevesebb esélye volna olvasók tömegeinek meghódítására. De miért ne bízhatnánk abban, hogy egy kritikai hajlamokkal és képességekkel megáldott író tévés személyiségként hatásosan érvelhessen 1996-ban az irodalom mellett; *Nagy Pál* a párizsi „Magyar Műhely” vizuális irodalmi gyakorlatát elméletileg magyarázva, a tévé, a video és az Internet mellett érvel. Miért ne születhetne meg – az elektronika adta feltételekhez igazodva – az érdemi tévékritika is. (Amin én nem egyszerűen a tévéműsorok kritikáját értem.)

A másik – a még el nem rontott közönséghez szóló – lehetőséget az iskolai irodalomoktatásban, pontosabban annak új, lényegesen megváltoztatott formájában látom. Ami talán arra épülhetne, hogy a világméretű vagy nemzeti szabvány sulykolása helyett az irodalmi műben, életműben a szabadság, az önálló gondolkodásmód megnyilatkozását ismertetné fel. Tudom, erre a feladatra ma sem minden irodalomtanár alkalmas, sőt nagyon kevesek volnának alkalmasak. De az igaziak ismét olvasókat nevelhetnének – mint tették hajdanán a legendás hírű magyartanárok. Őket szívesebben minősíteném korszerű kritikusoknak, mint az egyetemek jó néhány tudós, rártarti urát...

Hibó Tamás grafikája